

Türk Belgelerine Göre Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliği

Nebahat ORAN ARSLAN

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kars

E-Mail: nebahatarслан@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4784-3817

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04.03.2022 Kabul Tarihi / Accepted: 08.04.2023

ÖZ

ORAN ARSLAN, Nebahat, **Türk Belgelerine Göre Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliği**, CTAD, Yıl 19, Sayı 37 (Bahar 2023), s. 667-690.

TBMM'nin açılmasıyla birlikte Sovyetler Birliği ile siyasi ilişkiler başlamıştır. İki ülke arasında ilişkilerin düzenli yürütülebilmesi için karşılıklı heyetlerin yanı sıra Ankara ve Moskova'ya elçiler gönderilmiştir. Ayrıca jeopolitik konumları sebebiyle önemli görülen bazı şehirlerde Konsolosluklar ve ticari ilişkileri yürütmek üzere Ticaret Mümessillikleri açılmıştır. 11 Mart 1927 Ticaret ve Seyr-i Sefain antlaşması neticesinde Sovyetler Birliği Ticaret Mümessillikleri önce İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum Konya ve Eskişehir'de açılmıştır. Daha sonra 8 Ekim 1937 tarihinde iki ülke arasında yapılan bir diğer ticaret anlaşmasıyla bu ticaret mümessillikleri kapatılmış sadece İstanbul'daki Ticaret Mümessilliğinin devamına ve iki ülke arasındaki sınır vilayeti Kars'ta yeni bir şube açılmasına karar verilmiştir. Kars'ta Nisan 1938 tarihinde açılan Sovyetler Birliği Ticaret Mümessilliği 1970'li yıllara kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu çalışma, Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliğinin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında yapılan araştırmayı kapsamaktadır. İnceleme

yapılırken Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgelerinden, dönemin yerel gazetelerinden ve telif eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kars Sovyet Ticaret Mümessilliği, SSCB, Sınır Ticareti, Ticaret, Ekonomi.

ABSTRACT

ORAN ARSLAN, Nebahat, **Trade Representative Office of the Soviet Union in Kars Province according to the Turkish Documents**, CTAD, Year 19, Issue 37 (Spring 2023), pp. 667-690.

With the inauguration of the Turkish Grand National Assembly, political relations with Soviet Russia began. For the relations between the two countries to be carried out regularly, ambassadors and delegations were assigned to Ankara and Moscow mutually. In addition, consulates and trade representative offices for carrying out commercial relations were opened in some provinces that were considered important according to their geopolitical positions. As a result of the Agreement on Trade and Sea Transportation March 11, 1927, Soviet Union Trade Representative Offices were first opened in Istanbul, Izmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya, and Eskişehir provinces. Subsequently, with another trade agreement signed between the two countries on October 8, 1937, the aforementioned offices were closed except the Trade Representative Office in Istanbul and it was decided to open a new branch in Kars, the bordering province between these countries. This office which was opened in April 1938 continued its activities until the 1970's. This study covers research conducted on the establishment and activities of the Trade Representative Office of the Soviet Union in Kars. The analysis drew on documents from the Presidential Republic Archive, local newspapers of the respective period as well as monographs.

Keywords: Trade Representative Office of the Soviet Union in Kars, USSR, Border Trade, trade, economy.

Giriş

TBMM ile Sovyet Rusya ilişkileri Mustafa Kemal Paşa ve Lenin'in mektuplaşmalarının ardından, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in bir heyetle 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya gitmesiyle resmi olarak başlamıştır. Sovyet Rusya ise bir yabancı ülkedeki ilk büyükelçiliğini Ankara'da 7 Kasım 1920'de açmıştır.¹ TBMM Gümrü Antlaşması ile doğu sınırlarını güvenli hale getirdikten sonra, yakın komşusu olan Sovyet Rusya ve Kafkas Cumhuriyetleri ile diplomatik

¹ Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk- Rus İlişkileri*, Çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 27-30.

ilişkilerine daha çok önem vermiş, 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova ve 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması ile hükümetler arasındaki ilişkiler pekiştirilmiştir.² Moskova Antlaşması'nın on dördüncü, Kars Antlaşması'nın da on sekizinci ve on dokuzuncu maddeleri, taraflar arasında, gerek konsolosluk, gerek ekonomik ve diğer konularda, anlaşmalar yapılacağı hükmünü getirmişti. Bu çerçevede Türkiye ile Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasında, Tiflis'te 9 Temmuz 1922 günü bir Konsolosluk Anlaşması ile Demir Yolu Anlaşması imzalanmıştır.³

Ruslarla yapılacak ticaret ve Ticaret Mümessilliği ile ilgili ilk müzakere Rauf Bey ve Rus Sefiri Aralov arasında 9 Kasım 1922'deki bir görüşmede yapılmıştır. Türk Hariciyesinin Rusya'nın Dış Ticaret Mümessilliğinin kapatılmasını bir nota ile talep etmesi üzerine Rus Sefareti konuyu Başbakan Rauf Bey'e intikal ettirmiş; fakat Rauf Bey bu talebin dışişleri ile halledilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Bununla birlikte Rauf Bey bu teşkilatın ihmal edilemeyeceğini, Ruslarla ticaret yapılacağını, ancak kayıtsız şartsız Türk kanunlarına uyulması gerektiğini belirtmiştir. Rus Sefiri'nin cevaben "*ber hususta kanunlarımızı tabi olacaklardır, fakat kapatılmalarının Moskova'da son derece olumsuz tesir bırakacaktır*", şeklindeki açıklaması yeterli olmamış, dolayısıyla konu ile ilgili olarak bu yıllarda kesin bir sonuç alınamamıştır.⁴

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında siyasi ilişkilerin yanı sıra aynı yıllarda ekonomik ilişkilerde başlamıştır. Hatta 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması'nda Sovyetlerle yapılacak olan sınır ticaretinin gelişmesi için bazı kolaylıklar içeren maddeler mevcuttur.⁵ Bu kolaylıklar sayesinde iki ülke arasında ticari ilişkiler gelişmiştir.⁶ Ayrıca Sovyet Rusya Türkiye'nin bazı şehirlerinde konsolosluklar açmıştır. 1921 sonlarında açılan Artvin, Kars ve Erzurum Konsoloslukları iki ülke arasındaki diplomatik faaliyetlerin yanı sıra ticaretin

² Muhammet Erat, "Milli Mücadele Döneminde Ardahan ve Kazım Karabekir Paşa", *Ardahan'ın Anavatana Katılışının 90. Yılı Vesilesiyle Moskova ve Kars Antlaşmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 229-230.

³ Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1952)*, TTK Basımevi, Ankara 2010, s.77.; Süleyman Tekir, "Türkiye'nin Doğu Sınırında Çözüm: Kars Konferansı ve Kars Antlaşması", *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitap*, Ed. Selami Kılıç, Ahmet Safa Yıldırım, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2016, s. 429-444.

⁴ Gürün, *age.*, s.79.

⁵ Kenan Olgun - Natalya Çerniçenka, *Moskova ve Kars Konferansları (Tutanaklar ve Belgeler)*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 259.

⁶ İsmail Eyyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kazım Yurdalan (1881/2- 1962)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Erzurum, 2009, s. 479.

daha verimli bir hale getirilmesi içinde faaliyetler yürütmüşlerdir.⁷ Sovyetler Birliği Erzurum Konsolosu A. Denistof Rusya’da bir panayırın açılacağını, Erzurum’da çıkarılan yerel gazeteye ilan vererek Türk tüccarlarına duyurmuş ve buraya katılmalarını istemiştir. 3 Ağustos 1925 tarihli ilanda, Rusya’daki Ninovgrot Panayırının Ağustos-Eylül aylarında açılacağı ve buraya katılmak isteyen Türk tüccarlarından ticaret muameleleri için hiçbir vergi alınmayacağı, ayrıca tren ücretlerinde de indirim yapılacağı belirtilmiştir.⁸

Lozan barış görüşmeleri gerçekleştirilirken, Sovyetler Birliği gerek İngiltere ve Fransa gerekse Türkiye nezdinde birçok kez girişimde bulundu. Sonuçta yalnızca boğazlarla ilgili görüşmelere katılma hakkı elde eden Sovyetler Birliği’nin görüşleri İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından desteklenmedi. Batıya yaklaşmak için ortaya konulan bu Türk tasarrufunu Ankara’da Sovyetler Birliği Ticaret Temsilciliği’nin kapatılma talebi ve Batum’a gidecek Türk vatandaşlarına uygulanacak vize kısıtlaması takip etti. Türk-Sovyet ilişkileri bundan sonra göstermelik diplomatik temaslardan ibaret kaldı.⁹

Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra Türk Sovyet münasebetleri üç unsurun kuvvetli etkisi altında kalmıştır: Ticari münasebetler, komünizm meselesi ve Türkiye’nin batı ile münasebetlerini düzeltmesi ve geliştirmesi.¹⁰ Bunların etkisi altında iki ülke arasında 17 Aralık 1925 tarihinde Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşması imzalanmıştır. Böylece iki ülke arasında ilişkiler daha iyi bir süreç girmiş, bu anlaşma çeşitli protokollerle İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar uzatılmıştır.¹¹ Türk-Sovyet ilişkilerinde yakınlığın, samimiyetin ve iş birliğinin doruk noktaya ulaştığı yıllar, 1925 anlaşmasının imzasından itibaren 1933 senesine kadar uzanan dönemdir.¹²

1921-1927 yılları arasında iki ülke arasında yapılan ticaret, bölgede Ticaret Mümessillikleri şubeleri olmadan konsolosluklar ve münferit çalışan Sovyetler Birliği’ne ticaret yapan şirket sahibi Sovyet vatandaşı kişiler tarafından yürütülmüş ve bu birçok aksaklıklara yol açmıştır. Sovyet Hükûmeti, Türkiye ile yapılan ticaretle ilgili sürekli olarak sorunlar çıkarmıştır. Bu doğrultuda 1926 yılında bazı Türk mallarına sınırlama getirerek nakliye konusunda engeller oluşturmuştur. Dahası Türkiye’den Sovyetler Birliği’ne giden mallar için yüksek

⁷ *Varlık Gazetesi*, 20 Ekim 1921, No. 8; 8 Aralık 1921, No. 14, 30 Kasım 1922, No. 101; 26 Mart 1923, No. 134.

⁸ Harun Çinicı, *Varlık Gazetesine Göre Cumhuriyet Döneminde Erzurum (1923-1935)*, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019, s.47.

⁹ Turhan Ada, “Rus Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümetinin Sovyet Politikası”, *Belleken*, Aralık 2018, Cilt 82, Sayı 295, s. 1125.

¹⁰ Gürün, *age.*, s. 406.

¹¹ *age.*, s. 112.

vergiler istenmiş ve Türk mallarına el konulmuştur. Yaşanan sorunları bir çözüme kavuşturmak için yapılan müzakereler sonucunda 11 Mart 1927'de Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması imzalandı.¹² Bu anlaşmanın 11. maddesi; “S.S.C.B'nin, merkezi Ankara'da bulunan, Türkiye'deki Ticaret Mümesseliliği, Türkiye'deki S.S.C.B Sefaretinin tamamen bir kısmını teşkil eder. Ticaret Mümesselili ve iki yardımcısı, sefaret mensubu sayılarak, kişisel masuniyetten ve diplomatlara tanınan yetki ve ayrıcalıklardan yararlanırlar” hükmetmiştir.¹³

Anlaşmanın 15. maddesine göre de İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum¹⁴ Konya ve Eskişehir'de Ticari Mümesselilikler açılacaktı. Anlaşmanın yapıldığı tarihte İstanbul'da bir mümesselilik zaten vardı. Bir sene süreli Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması zamanla yenileriyle değiştirilmiş; ancak Ticaret Mümesseliliğine ait bu maddeler her seferinde muhafaza edilmiştir.¹⁵ Ayrıca devletler üçüncü bir devlete gönderilecek malların gümrüğe tabi olmadan kendi ülkelerinden transit olarak geçmesini kabul etmişlerdi. Böylece Türkiye kaynaklı mallara Batum'dan transit geçiş hakkı tanınmış oldu.¹⁶

Sovyetler Birliği, 1927 Anlaşması sırasında Kars ve Artvin'de de Erzurum'da olduğu gibi Ticaret Mümesselilikleri açmak istemiş ancak bu teklif Türkiye tarafından kabul edilmemişti. Erzurum'da açılmış olan Sovyetler Birliği Ticaret Mümesseliliği, Erzurum ve çevresinde ticari faaliyetlerini gerçekleştirirken Erzurum Sovyet Konsolosluğu ile birlikte çalışmak istese de bu çalışma hoş karşılanmamış ve konu Hariciye Vekâletine bir yazıyla bildirilmiştir. Erzurum vilayetinden 1 Ocak 1929'da Hariciye Vekâletine gönderilen yazıda, “bu mümesseliliğin yapacağı işlerde ibtilafata düşülürse Rus Konsolosunun hakem olarak kabul edilmesi hususunda, bunun milli menfaatlere aykırı olduğu gibi Muş'ta ve Erzurum'daki tüccarlara mukavele akd-i ile acentelik ve satış şubeleri teşkil edilmesi muahadeye münafi görüldüğü” bir sorun olarak ortaya konulmuştur. Bu yazıya cevap olarak Rus Konsolosunun hakem olarak kabul edilemeyeceği; istenilen her yerde birer şube açılmayacağı, bunun iki ülke arasında itilaf doğuracağı ifade edilerek bu gibi faaliyetlere izin verilmemesi öngörülmüştür.¹⁷ Bununla birlikte, Sovyetler Birliği Erzurum'dan her yıl önemli miktarda av derisi satın almaktadır. Erzurum Sovyet Ticaret Mümesseliliği Erzurum'da en fazla deri ticareti ile ilgilenmiş; hatta

¹² Tuğba Korhan, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk yıllarında Türk Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine”, *Abant İzzet Baysal Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 1, Sayı 24, 2012, s. 95.

¹³ Gürün, *age.*, s. 105.

¹⁴ *BCA*, 571.34802.137232.11.

¹⁵ Gürün, *age.*, s. 105.

¹⁶ Korhan, *age.*, s. 97.

¹⁷ *BCA*, 571.34802.137232.11

sık sık *Varlık* gazetesine verdiği “Avcıların Dikkatine” gibi ilanlarla Sovyetlere ihraç edilecek derilerin nasıl ve ne şekilde saklanacağı konusunda tüccarları uyarmıştır.¹⁸ Ruslarla yapılan deri ticaretinde Sovyetler devamlı olarak Türkiye’den alınan derilerle ilgili sorunlar çıkarmaya devam etmiştir. 1935 yılında ise Erzurum-Kars Demir Yolu’nun yapımı sırasında gereken malzemeler Erzurum Sovyetler Birliği Ticaret Mümessilliği aracılığıyla Sovyetler Birliği’nden sipariş edilmiştir.¹⁹

Türkiye ve Sovyetler Birliği ticareti geliştirmek için karşılıklı çaba içerisindeydi. Ancak iki ülkenin ticaret yapma şekli farklıydı. Sovyetler Birliği’nde ticaret devlet tekelinde yapılırken Türkiye’de henüz bu yolda bir ilerleme yoktu ve ticaret tüccarlar tarafından münferit bir şekilde yapılıyordu. Sovyetler Birliği ayrıca Türkiye’de ülkeleri adına ticaret yapmakla yetkili bulunan Ticaret Mümessilleri’nin tıpkı diğer diplomatik görevliler gibi dokunulmazlık kazanmasını istiyordu; çünkü onlar Sovyetler Birliği’ne göre devlet memuruydu ve diğer Sovyet görevlilerinin sahip oldukları haklara sahip olmalıydılar. Türkiye hükûmeti ise bunun sakıncalı olabileceği kanaatindeydi ancak yapılan ticaret antlaşması ile Türk hükûmeti bunu kabul etti.²⁰

1927 Anlaşması’nda bununla ilgili madde olmasına rağmen Sovyetler Birliği ile ticari sıkıntıları çözmek için yeterli olmamıştır. Bu anlaşmadan sonra diplomatik ayrıcalığa sahip tüccar-memur karışımı bazı kimselerin ticaret yapmaları, Türk kanunlarına uysalar bile, karşılıklı anlaşmazlıklara sebep oluyordu; çünkü Ticaret Mümessillerinin ülkeleri adına siyasi faaliyetlerde bulduklarına dair şüpheler vardı ve bu şüpheler bir türlü giderilemedi.²¹ Türkiye’de açılan Ticaret Mümessilliklerinin statü ve propaganda amaçlı faaliyetleri nedeniyle iki hükûmet arasında sorunlar yaşanmıştır. Fahir Armaoğlu’na göre; Türk Sovyet ticari münasebetlerinin esas meselesi, Sovyetlerin ticari ve ekonomik münasebetler yoluyla Türkiye’yi nüfuzu altında tutma çabası, Türkiye’nin ise dış ticaretini Sovyet Rusya’ya inhisar ettirmekten kaçınarak bu ticareti batıya yöneltmesi ve nihayet, Sovyetlerin Türkiye’nin birçok yerinde Ticaret Mümessillikleri açmak suretiyle bunları komünist propagandası için kullanmak istemesi ve Türkiye’nin bu oyuna gelmemesidir.²²

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1927 Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması’nın süresinin sona ermesi ve devam eden sorunların çözülebilmesi

¹⁸ Çiniçi, *agt.*, s. 47.

¹⁹ *agt.*, s. 23.

²⁰ Korhan, *agm.*, s. 95.

²¹ Eyüpoğlu, *age.*, s. 480.

²² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 406-407.

için 16 Mart 1931’de ikinci bir ticaret anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Ruslar Türkiye’den 15 milyon dolarlık mal almayı taahhüt etmiş ve bu malların 500.000 dolarlık kısmının Türkiye’nin doğu illerinden alınmasına karar verilmiştir.²³ Bütün çabalara rağmen Montrö Anlaşması ve İkinci Dünya Savaşına doğru yaşanan gelişmeler iki ülke ilişkilerini yol ayrımına götürdü. Rusya ile 1936 yılının yaz aylarına kadar ihracat ve ithalat gerçekleşirken bu süreç içerisinde Rusya’nın ticaretin yapılış şekline olan itirazları devam etti. Türk tüccarını devreden çıkarmaya çalışan girişimler, buradan geçimini sağlayan tüccarları çok etkiledi ve çoğu ticari faaliyetlerine son vermek zorunda kaldı. Yaşanan sorunların çözümü için ihracat yapacak kişilerin teşkilatlanması zorunlu hale geldi. Türkiye’de ticaretin tıpkı Rusya’da olduğu gibi devlet tarafından desteklenmesi ise 1933 yılından itibaren devletçi politikanın ağırlık kazanmasıyla gerçekleşecekti.²⁴

Bu dönemde Sovyetler Birliği’ne petrol, şeker ve çeşitli dokumalar alınırken, Sovyetlere deri, pamuk, canlı hayvan, hayvansal ürünler ve çeşitli tarım ürünleri satılmaktaydı.²⁵ Bu malların ihraç ve ithalatı çoğunlukla Kars’tan yapılmaktaydı. 1927 yılında üç yüz bin kilo peynir ve dört bin kilo kuru ot Kars sınır gümrük kapılarından Sovyetlere sevk edilmiştir.²⁶ Ticari faaliyetler yürütülürken, Sovyetlerden alınan malların zamanında istenilen yerlere ulaştırılamaması nedeniyle bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Ekim 1927’de Şeker İnhisar İdaresi tarafından Sovyetlerden alınan şekerlerin Kars’tan Erzurum’a zamanında sevk edilemediği için bir miktarının yolda azaldığı, bir müddet sonrada tamamen kaybolduğu ile ilgili şikâyetler ortaya çıkmıştır.²⁷ Sovyetler Birliği ile 1938 yılına kadar tesis edilmiş ilişkiler İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaşmasından dolayı kötü bir döneme girdi. Türkiye’de bulunan konsolosluk sayısının azalması da ilişkilerin seviyesini anlatmaktadır.²⁸ Nitekim Kars’ta 1921 yılı sonlarında kurulmuş bulunan Sovyetler Birliği Konsolosluğu da 1938 yılında kapatılmıştır.²⁹

²³ Korhan, agm., s. 97.

²⁴ Eyüpoğlu, age., s. 480.

²⁵ “Mayıs 1926 itibaren Erzurum ve çevresinin şeker ihtiyacını karşılamak için her gün Kars’tan Erzurum’a marşandiz treni çıkarılmaya başlanmıştır. Erzurum ve çevresinin şeker ihtiyacı düzenli olarak Rusya’dan getirilen şekerle karşılanmıştır.” Çinicı, agt., s. 47.

²⁶ Arzu Nar Boy, *İki Savaş Arası Basında Türk Rus İlişkileri, (Ekonomik-Kültürel-Spor-Havaçlık)*, Fenomen Yayınları Ankara, 2020, s. 82-83.

²⁷ Nar Boy, age., s. 84.

²⁸ age., s. 112.

²⁹ *Kars Gazetesi*, 5 Şubat 1938, No. 620.

Ayrıca bu yıllarda Sovyetler Birliği ile ticaret 1930'lara nazaran on kat azalmıştır. 1940 ve 1941'li yıllarda bu oran sıfır seviyesine düşmüştür.³⁰

Kars'ta Sovyetler Birliği ile İhracat Yapacak Ticari Kurumların Oluşturulması

Milli Mücadele sonrasında Kars ve çevresinde her türlü ticari faaliyet yok denecek seviyeye gelmiştir. Şehir merkezinde ancak birkaç dükkân ayakta kalabilmiş, Ermeniler buradan çekilirken yolları evleri ve tarlaları tahrip etmişlerdir. Bölgeyi Sovyetlere bağlayan demir yolu bağlantıları kesilmiş, bu edenle Gürcistan ve Batum'a ihraç edilebilen ürünler artık bu yolda pazar bulma şansını kaybetmiştir. Bununla birlikte karayollarının yetersiz olması iç ticareti de oldukça etkilemiştir. Kısacası Kars'ın mevcut durumu oldukça yetersizdi ve ticaret yapmak zor görünüyordu.

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen bölge halkı var olan potansiyeli yavaş yavaş kullanmaya başladı. Neticede 1921-1938 yılları arasında hem dış ticarete hem de iç ticarete epeyce yol kat edildi. Kars halkı hayvansal ve tarımsal ürünlerine pazar bulma şansını da yeniden elde etti. Bundaki en büyük etken Rusya'ya yakın sınır vilayeti olmasıydı. Bu nedenle dış ticaret potansiyeli yüksekti ve değerlendirilmeliydi. Bu yüksek potansiyeli daha iyi değerlendirebilmek için ticari alanda teşkilatların kurulması gerekiyordu. Böylece Kars'ta Sovyet Ticaret Temsilciliği açılmadan önce iç ve dış ticareti geliştirmek ve kolaylaştırmak için çeşitli teşkilatlara ihtiyaç duyulmuş ve bunların kurulması için çalışmalar yapılmıştır. 1937 yılında Kars'ta üretilen arpa ve pamuk başta olmak üzere tarım ürünleri, canlı hayvan ve hayvansal ürünler dışarıya ihraç edilir bir duruma gelmişti.

Sovyetler Birliği ile yapılacak olan ticaret bu teşkilatlar aracılığı ile yapıldığı takdirde daha olumlu sonuçlar elde edilecekti. Öncelikle hayvan ticaretinde kazancı arttırmak için Doğu ve Cenup Vilayetleri Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği 15 Haziran 1936'da kabul edilen kanunla kurulmuştur.³¹ Ardından Kars'ta ve Mersin'de birer Hayvan Borsası kurulması ile ilgili kanun TBMM İcra Vekiller Heyetince 29 Eylül 1936'da onaylanarak yürürlüğe girmiştir.³² Kars Hayvan Borsasının Iğdır ve Ardahan'da birer şubesi, Sarıkamış ve Kızılçakçak'ta ise ajansları oluşturulmuştur.³³ Kars Hayvan Borsası'nın kurulmasıyla birlikte,

³⁰ Nar Boy, *age.*, s. 112.

³¹ Selçuk Ural, "Atatürk Döneminde Kars'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu", *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 140.

³² *BCA*, 030.18.01.02.68.78.16.

³³ Suna Altan, "1929-1945 Yılları Arasında Kars'ın Ekonomik Durumu", *Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti'nin Kuruluşunun 100.*

borsa satış meydanlarında modern kantarlarla canlı hayvan satışları başlamıştır. Kars Hayvan Borsasının teşkil edilmesinden sonra eskiden gelişi güzel idare edilen Kars hayvancılığı günden güne ilerleme kaydedecektir. Borsa hayvan ve hayvan mahsulleri satışını tanzim ederek müstahsilin elindeki malın değerini artırmıştır.³⁴ Tarım alanında da Kars'ın ilçelerinden ticaret hacmi en yüksek olan Iğdır'da yetiştirilen pamuk önemli bir ihraç ürünü olması nedeniyle burada satış ve kredi kooperatifleri kurulması öngörülmüş ve Aralık nahiyesinde 172 ortaklı kredi kooperatifi kurulmuştur. Iğdır'da pamuk satışını düzenlemek için kurulacak olan satış kooperatifi teşkilatlanmasına 1937 yılında başlanmıştır. Kars ticaretindeki bir diğer önemli ürün ise süt ürünleridir. Gravyer ve kaşar peyniri imalathanelerinin kurulmasıyla birlikte bu ürünler gerek iç gerek dış ticarete yer almışlardır.³⁷

Doğu ve Cenup Vilayetleri Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği kurulduktan sonra Sovyet Stokimport İdaresi arasında bir sözleşme yapılmıştı. Bu sözleşme kapsamında verilen taahhütlere uygun olarak, adı geçen idarenin 20.000 baş hayvan satın almak istediği ve Birliğin angajmansız, serbest satış yapmak suretiyle istenilen malı vermek fikrinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylece Sovyet Stokimport İdaresi arasında yapılan sözleşmelere uygun olarak büyükbaş ve küçükbaş canlı hayvan ihracatı Kars gümrük kapılarından Aralık 1937'de tamamlanmıştır.³⁵

Dolayısıyla Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliği yapacağı ticareti bu teşkilatlarla birlikte organize edecek, Sovyet hükûmeti de ticari ilişkilerinde baştan beri istediği gibi tüccarlarla tek tek ticaret yapmak zorunda kalmayacaktı. Öte yandan Kars'ta ticaretle uğraşan tüccarların hakları korunacak, ihraç ettikleri veya ithal ettikleri malların değeri baştan belirlenecek ve alış ve satış fiyatları üzerinde değişiklikler yapılmayacaktı.

Kars'tan Sovyetlere yapılacak ihracatın kolay yapılabilmesi için *Kızılçakçak, Markara, Kenarbel, Bedela* gibi hayvan ihracat gümrük kapıları açılmıştır.³⁶

Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliğinin Açılışı

Ticaret Mümessilliklerinin oluşturulmasındaki amaç, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri yapılmış olan anlaşmalar ve kanunlar çerçevesinde yürütmektir. 1 Ocak 1929'da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Hariciye Vekâletine gönderdiği yazıda,

Yılı Münasebetiyle, Kars ve Kafkasya Tarihi Yazıları, Ed. Muharrem Turp, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 449.

³⁴ Tarhan Toker, *Kars (Coğrafya, Tarih ve Ekonomi Bakımından Kısa Notlar)*, Kars İl Basımevi, Kars, 1938, s. 42-43.

³⁵ *Kars Gazetesi*, 29 Aralık 1937, No. 609.

³⁶ Toker, *age.*, s. 85.

bunların nasıl çalışacağı konusunda açıklayıcı bir bilgi vermiştir. Buna göre; Türkiye’de açılan Ticaret Mümessilliklerinin çalışmalarının, tüm hukuki işlemlerinin ve bunların iktisadi sonuçlarının Türk kanunlarına uygun olması gerekmektedir. Ayrıca, 1927 Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması’nda açıkça ifade edilen yerlerden başka yerlerde bir şube açılmayacağı ve yapılan anlaşmanın hükümlerine aykırı bir durumun sergilenemeyeceğini ifade etmiştir.³⁷ Bu anlaşmanın müzakereleri sırasında Rus heyeti özellikle Kars ve Artvin’de Sovyet Ticaret Mümessilliklerinin şubelerini açmak için ısrar etmiş; fakat bu konuda Türkiye’nin hassasiyeti karşısında bu isteğinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.³⁸

Fakat ilerleyen yıllarda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 8 Ekim 1937’de İmzalanan Ticaret ve Tediye Antlaşması’nın 15. maddesi gereğince daha önce çeşitli vilayetlerde açılmış olan Sovyet Ticaret Mümessillikleri kapatılmıştır. Bunlardan sadece İstanbul Sovyet Ticaret Mümessillikliği faaliyetlerine devam ederken Kars’ta da yeni bir şubenin açılmasına karar verilmiştir.³⁹ 8 Ekim 1937 Ticaret antlaşması her iki taraf içinde maksimum fayda sağlayabilmesi üzerine kurgulanarak inşa edildi. Bu prensip genelde her iki ülke mallarının hangi koşullarda gümrükleneceği, vergileneceği üzerine Seyr-i Sefain kurallarıyla alakalıydı. Ayrıntılı olarak Ticaret Mümessilliklerinin çalışma sahaları ve yerleri gündeme geldi. Bunun yanında Türk menşeli ürünlere uygulanacak gümrük indirimleri ve Sovyetler üzerinden transit geçecek ürünler üzerinde anlaşmaya varıldı.⁴⁰

İki Hükümet, 31 Mart 1938’de, mektup teatisi yoluyla, şube açmak hakkının sadece İstanbul ve Kars vilayetlerinde kullanılabileceği hususunda mutabık kalacaklardır.⁴¹ Bu anlaşmanın onaylanması ile ilgili müzakereler Moskova’da bulunan Türkiye Cumhuriyeti Maslahatgüzarı Zeki Karabuda tarafından takip edilmiş⁴² ve anlaşma 6 Mayıs 1938’de onaylanmıştır.

Kars’ta Rus Ticaret Mümessilliklerinin açılışıyla ilgili TBMM İcra vekilleri tarafından yayınlanan kararname şöyledir:⁴³

³⁷ *BCA*, 571.34802.137232.11.

³⁸ Murat Küçükuşurlu, “Cumhuriyetin ilk Yıllarında Sovyet Rusya ile Türkiye Arasında Sınır Ticareti”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 2010, Cilt 4, Sayı 3, s. 168.

³⁹ *BCA*, 030.18.01.02/83.33.12.

⁴⁰ Erdal Bilgiç, “Türkiye ve Sovyetler arasında 1937 Yılında imzalanan Ticaret Anlaşması Üzerine Sovyet Ticaret Uzmanı İ.A. Genin’in Görüşleri”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 45, Sayı 3, 2021, s. 839.

⁴¹ Gürün, *age.*, s.105.

⁴² *BCA*, 571.35451.139.430.23.

⁴³ *BCA*, 030.18.01.02/83.33.12.

“22/12/ 937 tarih ve 2/7894 sayılı kararnameye ektir:

8 İlk teşrin 937 tarihinde Ankara’da akd ve imza olunan Türk- Sovyet muahedesinin 15. Maddesinde yazılı Sovyet Ticaret Mümessilliği şubelerinin yalnız İstanbul ve Kars Şehirlerine inhisar ettirilmesini temin etmek maksadıyla teati edilen ilişik notaların 31 Mart 1938 tarihinden itibaren meriyete girmek üzere tasdiki; Hariciye Vekilliğinin 19/4/ 1938 tarih ve 8308/192 sayılı teklif üzerine 2294 sayılı kanunun verdiği salahiyyete istinaden İcra vekilleri heyetinin 21/4/ 938 toplantısında onanmıştır. 21/4/ 938.”

Böylece bu kararnameye bağılı olarak Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliği Nisan 1938 tarihinde açılmış⁴⁴ ve ilk ticaret mümessili olarak 1967 Kars İl Yıllığında “*Rus Ticaret Mümessilliğinde Görev Alanlar*” başlıklı tabloda Aleksandr Mikailof’un ismi yer alsa da elde ettiğimiz arşiv belgesinde, ilk Ticaret Mümessili Siçinova Terentiy Lukiçe’nin adı geçmektedir. Ticaret Mümessil yardımcısı olarak Hokebra Matvey İbrahimoviç’in adı yer almaktadır. Siçinova Trentiy Lukiçe ve yardımcısı Nisan 1938-Aralık 1938 tarihleri arasında görev yapmışlardır. Bu konu ile ilgili Hariciye Vekâletinden, Dâhiliye Vekâletine 6 Ocak 1939 tarihinde aşağıdaki yazı yazılmıştır ve şu bilgi verilmiştir: ⁴⁵

“Sovyet Ticaret Mümessilliğinin Kars Şubesi namına akdedilecek mukavelelerin muteber olabilmesi, 14 Mayıs 1938 tarih ve 643 no’lu Resmî Gazetede yapılan ilan mucibince ancak Bay Siçinova Terenty Lukiçe ile Hokebra Matvey İbrahimoviç’in müştereken imza etmelerine bağılıdır. Bu itibarla imza salahiyyetini haiz kimselerden birisinin vazifesi başında bulunmaması şube namına mukavele akdetmeği imkânsız bırakmıştır.

Siçinova’nın Türkiye’de bulunmamasının ikinci imza sahibi İbrahimoviç’in salahiyyet ve resmi sıfatına tesir etmeyeceğini ve bunların değiştirildiği resmen hükûmetimize tebliğ ve gazetelerle ilan edilmedikçe vazife ve salahiyyetlerini aynen muhafaza edeceklerini saygılarımla arz ederim.”

Bu belgeden anlaşılan Siçinova Terenty Lukiçe Kars’taki görevinden ayrılırken yetkili makamlara haber vermemiştir. Kars Gazetesinin 9 Aralık 1938 tarihinde “*Kars Ticaret Mümessili Bay Terenty Siçinova’nın eşi Bayan Siçinova Kars’tan ayrılmıştır.*” şeklinde çıkan haber de bunu doğrulamaktadır.⁴⁶

Adı Soyadı	Görevi	Çalıştığı Süre
Siçinova Terenty Lukiçe	Ticaret Mümessili	1938-1938

⁴⁴ BCA, 030.18.01.02/83.33.12.

⁴⁵ BCA, 139976.50571.35546.; BCA, 030.18.01.02/89.113.17.

⁴⁶ *Kars Gazetesi*, 9 Aralık 1938, No. 700

Aleksandır Mikailof	Ticaret Mümessili	1938-1939
Dergatehof İvan Mikailoviç	Ticaret Mümessili	1939-1940
Petro Gozlof	Ticaret Mümessili	1940-1942
Kudret Dıjngrof	Ticaret Mümessili	1942-1946
Vasil Grisin	Ticaret Mümessili Muavin	1942-1946
Gabriyel Cinorva	Ticaret Mümessili Kâtip	1942-1946
İvan Sokolof	Ticaret Mümessili	1946-1950
Trofim Dimitriof	Ticaret Mümessili Muavin	1946-1950
Aleksi Makeko	Ticaret Mümessili	1950-1954
Vassili Nemoliaev	Ticaret Mümessili	1954-1956
Fedor Vasilof	Ticaret Mümessili	1956-1957
Konstantin Zaiçsev	Ticaret Mümessili Muavini	1956-1957
Vassili Adreyef	Ticaret Mümessili	1957-1957
Peter Primark	Ticaret Mümessili	1958-1961
Kuanandi Kasiyanenke	Ticaret Mümessili	1961-1965
Karlo Çecelaçvili	Ticaret Mümessili	1965-1965

Tablo 1- Kars'ta Rus Ticaret Mümessilliğinde görev alan kişiler ve görev yılları.⁴⁷

⁴⁷ 1967 *Kars İl Yılığ*, Kars Valiliği Yayınları, Ankara, 1967, s.23

Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliğinin Faaliyetleri, Karşılaştığı Sorunlar ve Eleştiriler

Kars'ta 8 Ekim 1937 Ticaret ve Tediye Anlaşması'nın 15.maddesine dayanılarak açılan Sovyetler Birliği Ticaret Mümessilliği 1938 yılından itibaren faaliyetlerine başlamıştır. Sovyetler Birliği Ticaret Mümessilliğinin ticaretle ilgili çalışmalarının yanında, sınır problemlerinin giderilmesi, Serdarabat Barajı'ndan yararlanılarak Iğdır Ovası'nın sulama problemlerinin çözülmesi konuları da yer almıştır.

Sovyetler Birliği Kars Ticaret Temsilciliği'nin ilk faaliyeti, Doğu ve Cenup Vilayetleri Hayvan İhracatçıları Birliği yetkilileri arasında iki ay süren görüşmelerden sonra Sovyetlere yapılan ihracattır. Sovyetler Birliği ile yapılan daimî temaslar sonucunda 1938 yılına kadar bağlantı yapılmasına engel olan meseleler ortadan kaldırılmıştır. İstanbul'da 1938 Eylül ayı sonlarına doğru Birlik Genel Direktörü ve Sovyet Ticaret Temsilcileri arasında görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde kararlaştırılan hayvan satış sözleşmesinde 1937 bağlantısına nazaran fiyatlarda Türkiye lehine % 25 gibi önemli bir farkla bağlantı yapılmıştır. Bu başarılı adımdan sonra fiyat farkı esas olmak itibarıyla bu sözleşmedeki en önemli konu ise Sovyetler Birliği Hükümeti ticaret temsilcileriyle yapılan anlaşmalarda sonucu görülmeyen hukuk eşitliği olmuştur. Birliğin 1937 yılında yaptığı anlaşma ile 1936 ve daha önceki yıllarda yapılan bağlantıları arasında %15 ve 1937 bağlantısı ile de 1938 yılı bağlantısı arasında %25 lehimize fiyat farkları kabul edilmiştir. Böylece daha önceki yıllarda tek alıcı karşısındaki tüccarların karşı koyamama ve diğeriyle yapmakta oldukları rekabet, yetiştirici aleyhine baş göstermiş olan anormal piyasa vaziyetini birliğin olumlu ve programlı çalışmaları sonucunda önlenmiş oldu.⁴⁸

1938 yılında Doğu ve Cenup Vilayetleri Hayvan İhracatçıları Birliği ile Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliği arasında yapılan bu sözleşme İstanbul Ticaret Mümessilliği aracılığı ile yapılırken, aynı zamanda yapılan ihracat işlerinde bazen İstanbul'daki uzmanlardan da yardım almıştır. Kars Sovyet Ticaret Mümessilliği Kars'tan Sovyetlere canlı hayvan ihracatı yapılırken Sovyetler Birliği İstanbul Ticaret Mümessilliğinin buraya bir uzman göndermesini istemiştir. Bu nedenle Ticaret Mümessilliği memurlarından ve ihracatı uzmanlarından hayvan Chelovitski Viktor Yakovlaviteh Sovyetler Birliği'ne yapılacak hayvan ihracatı işi ile meşgul olmak üzere 24 Kasım 1939'da Kars'a gönderilmiştir.⁴⁵

Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliği bu faaliyetlerini yürütürken çalışmalarına engel olarak düşünülen bazı problemlerle karşılaşmıştır. Mümessilliğin açılışının ikinci yılında mahalli yetkililer tarafından kendilerine

⁴⁸ Üçüncü Umum Müfettişlik Neshriyatından, S.1, 1938, s.30-31.

çeşitli engeller çıkarıldığı ve baskı yapıldığına dair zaman zaman şikâyetlerde bulunmuşlardır. Kars'ta bulunan Sovyetler Birliği Ticaret Mümessilleri karşılaştıkları problemleri Sovyetlerin Ankara Büyükelçiliği vasıtasıyla Hariciye Vekâleti'ne bildirerek önlem alınmasını istemişlerdir. Bu konuda Hariciye Vekâleti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne 14 Nisan 1939'da gönderilen yazıda;

“Sovyet Sefaretinin Vekâlete müracaat ederek Kars'ta bulunan Sovyet Ticaret Mümessilliğinin muamelatı sırasında mahalli polis tarafından rahatsız edildiği ve yapacağı ticari bilcümle muamelelerin ancak Kars'ta bulunan bir ticari birlik müessesesi vasıtasıyla icra edilebileceği ve bunun haricinde hiçbir müessese veya kimseyle alış veriş yapamayacağı polis tarafından kendisine ihtar edilmiş olduğunu hâlbuki birliğin yalnız hayvan satımıyla ilgili olduğunu, Türkiye'ye satılması matlup olan Rus mallarıyla hiçbir alakası olmadığını, Ticaret Mümessillerine gösterilen güçlüklerin”

ortadan kaldırılmasını ve Sovyet Ticaret Mümessilliğinin bundan böyle serbestçe muamelatına devam edebilmesini temin için lazım gelen tedbirin alınmasını ve bu konuda bir inceleme yaptırılarak Ticaret Mümessilinin faaliyetlerini sınırlama yolunda ittihaz edilmiş kararlar olup olmadığını ve varsa nelerden ibaret olduğunun Hariciye Vekâletine bildirilmesi istenmiştir.⁴⁹

Bu şekilde problemlerin sürekli yaşandığını ve bunlarla ilgili şikâyetlerin sürdüğü görülmektedir. Yine 1940 yılının mayıs ayında Hariciye Vekâletinden, Ticaret Vekâletine ve Dâhiliye Vekâletine bu yönde yazılar yazılmıştır. Ticaret Vekâletine 8 Mayıs 1940 tarihinde yazılan yazıda Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessiline müşkülât çıkarıldığı ve vazifesini ifa edemeyecek duruma geldiğinden bahsedilmiş ve vazifesini normal şekilde yürütebilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.⁵⁰ Dâhiliye Vekâletine yazılan yazıda ise Sovyet Büyükelçiliğinin kendilerine müracaat ederek bu konudaki rahatsızlıklarını ilettiklerini bu konu hakkında tedbir alınmasını istediklerini belirtmiştir:⁵¹

“Kars'taki Ticaret Mümessili Mihailof'un son zamanlarda vazifesini ifa hususunda büyük müşkülata maruz kaldığından bahisle bilcümle esbabı mesalihin ve hatta sütçü vesaire gibi satıcıların mümessillik binasına girmelerine ve hariçte mümessil ile temaslarına mahalli makamatça müsaade edilmediğini ve gerek binanın gerekse mümessilliğin etrafında adeta boykotaj havasını andıran bir hava ihdas edildiğini ve bu şerait dairesinde mümessilin vazifesine devamı imkânsız hale geldiğini bildirerek Türkiye Hükûmeti Sovyetlerle hudut ticaretine nihayet vermek arzusunda değilse müşkülâtın izalesi esbabına tevessül edilmesini rica etmiştir.

⁴⁹ *BCA*, 571.335546.139.976.1.92.

⁵⁰ *BCA*, 571.335546.139.976.34.

⁵¹ *BCA*, 571.35546.139976.36.

İki memleket hududu üzerindeki ticari münasebetle meşgul olması hükümetimizce kabul edilmiş bulunan Sovyet Kars Mümessiline karşı ihdas edildiği bildirilen mevzubahis müşkülât vaki ise izalesi için icap eden tedbirlerin ittihazıyla normal bir vaziyetin tesisi esbabının teminine ve neticeden malumat ita buyrulmasına yüksek müsaadelerini rica ederim.”

Bu iki yazıya ek olarak Hariciye Vekâleti’nden Dâhiliye Vekâleti’ne Emniyet Umum Müdürlüğünden alınan bilgiler ışığında bir yazı daha gönderilmiş bu yazıda da;

“Kars Vilayetindeki Rus Ticaret Mümessilliğinin vazifesi muahede ile derpiş edilmiş olduğu üzere Şark Vilayetlerimiz ile Sovyet Rusya arasındaki ticareti teshil etmekten ibaret olduğu malumu devletleridir. Binaenaleyh muhtelif faaliyetleri hakkında yapılacak nezaretin, Sovyetler tarafından bildirildiği işgal edecek bir vaziyet almaması ve herhalde bugünkü nazik vaziyette Sovyetlerin yeniden bir şikâyetine mahal vermeyecek bir şekilde tanzim edilmesi muvafık olacağı hususuna alakadar olunması, لازمی ehemmiyetle nazarı dikkatleri celbedilmesini”

istemiştir.⁵²

Hariciye Vekâletinden 3 Şubat 1940 tarihinde Dâhiliye Vekâletine gönderilen başka yazıda ise bir diğer problemden bahsedilmiştir. Sovyet Sefaret Kâtibi, 26 Aralık 1939 Hariciye Vekâletine bir hatırlatma yazısı yazarak Sovyet Ticaret Deleşesi’nin iki taraf arasında ticari muameleler yapılırken hazır bulunmakla görevli olduğunu ve görevi icabı sınırı geçmesi gerektiği, her geçişinde bir *leşepase*⁵³ ibrazına mecbur tutulduğunu beyan etmiştir. Sovyet Sefaret Kâtibi hem ticaret mümessilinin hem de alakadar memurlar için kolaylık sağlamak üzere, onlara mümkünse altı veya üç ay gibi uzunca müddetli bir serbest geçiş izni verilmesi arzusunun belirtmiştir.⁵⁴

Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliğine yöneltilen en büyük eleştiri se ticari vazifelerinin dışında siyasi faaliyet yürüterek asıl görevlerini tam anlamıyla yerine getirmemeleriyle ilgilidir. Bu konudaki eleştiri o dönem resmi yazışmalarda ve Kars yerel basınında çıkan gazetelerde açık bir şekilde konu edilmiştir. Aslında İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla beraber Sovyetler Birliği ile Kars’tan yapılan sınır ticareti 1941 yılına kadar sürmüştü. İki ülkenin ilişkileri için çok verimli sonuçlar doğurmuş ve bilhassa bu münasebete sahne teşkil eden karşılıklı sınır vilayetlerinde iktisaden ferahlatıcı bir hava yaratmıştır. Ancak 1941 yılından itibaren Sovyetler Birliği’nden gelen ve komşuluk ilişkilerinde samimiyetle açıklanamayan çeşitli düşmanca taleplerin bir neticesi olarak iki

⁵² *BCA*, 571.35546.139976.41.

⁵³ *leşepase*: Bir sınırdan geçebilmek için verilen izin belgesi.

⁵⁴ *BCA*, 35546.139976.42.

memleket arasındaki ticari faaliyetlerin kesildiği açıkça görülmüştür. Yaklaşık olarak 1950 yılına kadar süren bu durum iki ülke arasında gelişmesi beklenen iktisadi imkânlardan Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni mahrum bırakmıştır.⁵⁵ Kars Eli Dergisinde çıkan bir yazıda bu dönem şöyle anlatılmaktadır:⁵⁶

“İkinci Dünya Savaşının kâbus yüklü bulutları zihinleri tahrip ölçüsünde sarsıyor. 1946 sonrasına kadar uzayan Rus istekleri olanca şiddetiyle devam etmiş; halkın moral ve iktisadi teşebbüs gücü üzerinde olumsuz etkilerle zemin hazırlamıştır. Bu psikolojik çekingenlik, özel sektörün her dalında kendini hissettirmiş; ekonomik ataletin genişliğinde başlıca rolü oynamıştır.”

İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle hükûmetin, Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessili'nin Türkiye aleyhine çalışmalarının olduğu ve önlemler alınmasını istediği görülmektedir. Hatta Hariciye Vekâleti'nin Dâhiliye Vekâleti'ne Şubat ve Mart 1947'de Emniyet Umum Müdürlüğünden aldığı bilgiler ışığında bir yazı göndererek Kars'taki Ticaret Mümessilliğinin lağvedilmesini istemiştir:⁵⁷

“Kars'taki Sovyet Ticaret Temsilciliğinin memleketimiz aleyhine faaliyette bulunduğu, adı geçen şehirdeki emniyet teşkilatı mensuplarına ve öğrencilere hulul (derine girme içe işleme) etmek suretiyle bunlardan faydalanmaya çalıştığı bildirilerek iş bu mümessilliğin lağvedilmesi talep edilmektedir.

S.S.C.B Hükûmeti, muayyen şehirlerimizde Ticaret mümessillikleri 8 Teşrin 1937 tarihli Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşmasıyla tanınmıştır. Yukarıda zikredilen mümessilliğin lağvı için iş bu antlaşmanın tadil edilmesi gerekmektedir. Müddeti üç sene olan bu anlaşma inkiza tarihinden üç ay evvel feshedilmediği takdirde bir sene müddetle yürürlükte kalır.

Antlaşma her ne kadar tasdiknamelerin teatisi tarihinden itibaren muteber addediliyorsa da imza vaz'ı tarihinden işbu tarihe kadar geçecek müddetin 3 seneye dahil olduğunu muahedenin 29. maddesinde tasrih edilmiştir.

Binaen aleyh hükûmetimiz tadili 8 Temmuz 1947'de yapabilir.”

Ticaret Mümessilliğinin Türkiye aleyhine yapmış olduğu çalışmalarına binaen kapatılmadığı ve faaliyetlerini sürdürdüğü, ancak devam eden süreçte aynı yönde eleştirilerin olduğunu görmekteyiz. 1951 yılında Kars'ta Ticaret Mümessilliği yapan Aleksî Makeko (Makega) (1950-1954) ile Gazeteci Cengiz Ekinci⁵⁸ bir görüşme yapmıştır. Ekinci'nin bu görüşmeyi yapmak istemesinin nedeni Kars'ta

⁵⁵ *Ekinci Gazetesi*, 27 Aralık 1951, No. 28.

⁵⁶ *Kars Eli Dergisi*, Eylül 1970, S.72, s. 15.

⁵⁷ *BCA*, 571.35546.139976.60.

⁵⁸ *Ekinci Gazetesi*, 28 Aralık 1951, No. 29.

uzun yıllar Rus Ticaret Mümessilliğinin, ticaret işleriyle meşgul olmamasıdır. Bu mümessilliğin ısrarla Kars'ta hiçbir faaliyet yapmadan açık tutulmasının nedenini merak eden Ekinci görüşme sırasında Ticaret Mümessiline bu konuda çeşitli sorular yöneltmiştir. Ticaret Mümessili Makego (Mekage)'ya Rusya ile Türkiye arasındaki ticaret anlaşmasının yürürlükte olmasına rağmen, iki ülke arasındaki ticari temasların kesilmesinin nedenini sormuş, Ticaret Mümessili ticaretin kesilmediği; fakat duraklama olduğu cevabını vermiştir. Makego (Makege) Kars'a görevli olarak geldiğinde, Kars Ticaret Odasının kendilerine teklif yapmalarını beklediklerini fakat onların bu yolda bir çalışma yapmadıklarını söylemiştir. On yıldır Kars tüccarlarının hiçbir ticari teklif yapmadıklarını, bu yüzden kendilerinin de mal almak için girişimde bulunmadıklarını söylemiştir. Sovyet Ticaret Mümessili Makego (Mekage) sözlerine devamla, ticari münasebetlerin bu sınırda tekrar başlamasının iki ülke için faydalı olacağını, kendilerinin makine, manifatura, petrol satabileceklerini ve Kars'tan pamuk, yağ, hayvan alabileceklerini belirtmiştir. Kendisine göre ticaret yapmanın bunun için bir engel olmamasına rağmen Karşılı tüccarlar bir girişimde bulunmadıkları için ticaret yapılmamaktadır. Cengiz Ekinci bu görüşme sonrasında şu değerlendirmeyi yapmıştır:⁵⁹

“Okuyucularım dikkat buyurmuş olduğunuzu kabul ediyorum ki, Makego her sualime ben tüccarlarımızdan sipariş bekliyorum cevabını vermiş ve teklifin yalnız ve yalnız bizden yapılması icap ediyormuş gibi bir dil kullanmıştır.(Alıcı) ve (Satıcı) sıfatını birlikte taşıyan bir ticaret mümessilinin sadece teklif beklemesi ve hiçbir teklif almadığı halde de 12 seneden beri beklemekten usanmaması muhteremin yalnız ticari bir teklif almak için değil başka maksatlar için beklediğini ispata kafüsedede şimdilik bu hususa mim koyarak başka deliller arayalım. Faaliyetlerini yakından gördüğümüz diğer bazı Ticaret Mümessillikleri vardır ki; reklam sergilerimize fiilen iştirak, numune tevzii, çeşitli ajans ve acenteler tesisi gibi her türlü ticaret icaplarını yerine getirmek için hummalı bir faaliyet sarf ederler. Bizim yoldaş da bir ticari temsilci olduğuna yani ya bir şey satmak yahut bir şey almak için şehrimizde bulunduğu göre saydığımız ticari icaplardan bir ikisini olsun yerine getirmesi icap etmez mi? Şüphesiz ki eder ama gospodinın gözü ticarete değil.

Sonra şu bedahatı gözden uzak tutmayacağız ki; Kızıl alemin efendileri çalışmayan bir kızıla ekmek yedirmezler. Kominizimden nisbi bir hayat hakkı ancak beşer kuvvetin fevkinde bir mesai arz etmek suretiyle temin edilebileceğine göre Moskova'nın on iki seneden beri şehrimizde teklif bekleyen(!) bu yoldaşlara ekmek vermesi de bu mümessillerin boş değil bilakis (faal) olduklarını ispat etmektir.

⁵⁹ *Ekinci Gazetesi*, 29 Aralık 1951, No. 30.

Görülüyor ki okuyucularım yoldaş Makega'sının, Sokolofonun ticaretle falan bir alakası yoktur. Bu adamlar Moskova'nın her tarihte memleketimiz hakkında düşmanca emellerinin gerçekleşmesi uğrunda vazifelendirilmiş ajanlar olup, hikmetine akıl erdiremediğimiz bir "müsaade" ile yurdumuzda çöreklenmiş bulunuyorlar."

Bu görüşme ve değerlendirmeden Kars'ta bulunan Sovyetler Birliği ticaret mümessillerinin ticari anlamda görevlerini yerine getirmekten çok uzak bir tutum sergiledikleri ve dolayısıyla Kars vilayetinin ekonomisinin gelişmesine olumlu katkı sunmadıkları anlaşılmaktadır.

1950'li yılların ayrıca birincisi Türkiye'nin NATO'ya girmesi, ikincisi de çıkacak olan Kore Savaşı olmak üzere iki ehemmiyeti vardır. Her iki gelişme de Türkiye'nin mevcut dış siyasetini ve özellikle Sovyetlerle olan ilişkisini yakından ilgilendirmiştir. O kadar ki, 14 Eylül 1952 tarihinde NATO başkomutanı Kars'a bir ziyarette bulunmuştur. Aynı günlere tesadüf eden bir başka ziyarette, Sovyetler Birliği İstanbul Ticaret Ataşesinin Kars'a gelmesidir ve bu hayli dikkat çekmiştir. Bu ziyaretlere ilaveten aynı hafta içerisinde Kars'ın Arpaçay kazasında bir Rus ajan yakalanmıştır. Tortum Nüfus İdaresinden alınmış bir nüfus cüzdanına sahip olan ve isminin "Zahar" olduğu anlaşılan komünist ajan Arpaçay'ın Dağ köyü civarında yetkililer tarafından fark edilmiştir. Böylece Sovyetlerin NATO başkomutanının Kars'ta bulunduğu tarihlerde Sovyetler Birliği İstanbul Ticaret Ataşesinin ve bir Rus ajanının Kars'ta olması bir tesadüf olarak kabul edilmemiştir. Sovyetler Birliği İstanbul Ticaret Ataşesinin ve Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessili Aleksî Makega'nın Ticaret Borsasına giderek canlı hayvan fiyatları konusunda bilgi almaları ve aynı hafta içerisinde bir Sovyet ajanının yakalanması şüpheli bir durum ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla aslında iki ülke arasındaki ticareti düzenlemekle görevli olan kişilerin bunun aksine Türkiye aleyhine bilgi topladıkları yönündeki eleştirileri bu durum hakkı çıkarmıştır.⁶⁰

Serhat Gazetesinin 17 Eylül 1952 tarihli haberine göre, Sovyetler Birliği İstanbul Ticaret Ataşesi ve Kars Ticaret Mümessili Aleksî Makega yapacakları gizli faaliyetlerin üzerini örtmek için yine de Kars Ticaret Odasına giderek ticari görüşmeler yapmışlardır:⁶¹

"Şehrimizde bulunan Rus Ticaret Mümessili ile İstanbul'dan gelenler dün Ticaret Odasında tüccarlarımız ile 3,5 saat süren bir konuşma yapmışlardır. Tüccarlarımıza koyun alacaklarını bildiren Sovyet Mümessilleri, tüccarlar tarafından yapılan teklifleri Moskova'ya bildireceklerini ve kati cevaplarını 10 gün içinde vereceklerini bildirmişlerdir."

⁶⁰ *Serhat Gazetesi*, 14 Eylül 1952, No. 7.

⁶¹ *Serhat Gazetesi*, 17 Eylül 1952, No. 10.

Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliğini eleştiren ve görevlerini yerine getiremediğini düşünen Cengiz Ekinci 1956 yılında yine bu konu ile ilgili dikkat çeken bir yazı yayınlamıştır: ⁶²

“Zaman zaman idarecileri değişen bu mümessillik, evvelki seneye kadar devam eden 15-16 yıllık ticari atalet devrinde, diyelim ki bir şeyler yapmamakta mazurdu, çünkü memleketimiz ile Sovyetler arasında bizim bölgeden herhangi bir mübadele yapılmıyordu. Fakat iki seneden beri görülen ticari hareket devrinde de Sayın Sovyet Mümessillerinin inşa bir varlık göstermekten mahrum bulunmaları bizi haklı olarak şu sorunun cevabını aramağa sevk ediyor. O halde işleri nedir? Kars'ta bir ticaret odası var, tüccar var ticaret mümessili var. Bunlar; mümkün bulunan ticari usul ve teamüller dairesinde iki memleket tacirlerinin, daha doğrusu bizim tüccar ile Sovyet resmi makamlarının her türlü ticari bağlantı yapmalarını mümkün kılamıyorsa Karşlı tüccarlar kalkıp Moskova'ya gitmek mecburiyetinde kalıyor. İtiraf edelimi aklımıza sığdırmakta zorluk çekiyoruz. Teklif ederseniz, derhal cevap veremez, Moskova'ya sormak zorundadır. Teklif isterseniz hemen karşılayamayız Moskova'ya soracaktır. Tüccarlarımız teferruatlı yahut basit bir ticari bağlantı yapmak isterse Moskova'ya taşınmak mecburiyetindedir. O halde lütfen söyleyin Sovyetler Kars Ticaret Mümessillerinin hikmeti nedir?”

Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliğinin bu tavrı Karşlı tüccarları Rusya ile ticaret yapmaktan alıkoymamıştır. 1954 yılından itibaren yeniden gelişme gösteren Türk–Sovyet ticari münasebetleri nedeniyle Ocak 1956'da İthalatçı tüccarlardan Reşat Karabacak Rusya'dan çivi ithal etmiştir. İnşaat çivilerinin 7 tonu vilayet ihtiyacı olarak İktisat ve Ticaret Vekâleti'nce Kars'a tahsis edilmiş ve buna dair emir Kars Valiliği'ne gelmiştir. Mezkûr çiviler ya adı geçen firma tarafından yahutta bu maksatla tayin edilecek mutemet vasıtasıyla ihtiyaç sahiplerine intikal ettirilecektir.⁶³

Aynı maksatla, 1956 Şubat ayı içerisinde Kars'ta bulunan tüccarlar hem Rusya ile ticaret yapmak hem de müşterek menfaatlerini korumak için çalışmalarına devam etmişlerdir. Öncelikle faaliyetlerini gerçekleştirecek bir “Anonim Şirket” kurmak için Ticaret Vekâletine başvurmuşlardır. Kars Ticaret Odasında yapılan bir toplantı sonrasında “Kars Canlı Hayvan İbratçıları Birliği” ni kurmuş ve icra komitesine Hamza Karabağlı, Ahmet Yılmaz, Haşim Pekinsel, Bahri Yeltekin, Mirza Demirelli, Celil Göktan, Bayram Erengüç ve Asker Yıldırım getirilmiştir.⁶⁴

⁶² *Ekinci Gazetesi*, 4 Şubat 1956, No. 1325.

⁶³ *Ekinci Gazetesi*, 4 Ocak 1956, No. 1303.

⁶⁴ *Ekinci Gazetesi*, 21 Şubat 1956, No. 1339.

Eylül 1956'da Mersin İhracatçılar Birliği Umumi Kâtibi Nurettin Akgül Başkanlığında Kars'tan Hakkı Akin, Erzurum'dan Kasım Temelli, Mersin'den İbrahim Kılıçlı'dan oluşan bir heyet Kars'ta Rus ticaret mümessilleriyle temasa geçerek Rusların daha fazla hayvan almalarını istemişlerdir. Nitekim 1956 yılında Sovyetlere yüz bin koyun, on bin sığır verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁵

Kars Canlı Hayvan İhracatçılar Birliği 1950-1971 yılları arasında sürekli olarak Rusya ile ticaret yapmak için çaba göstermişlerdir. Bu birliğin 18 Mart 1962 tarihinde seçilen İdare Heyeti de Rusya ile ticaret yapmak için birçok girişimde bulunacaklardır. Birliğin o günkü İdare Heyeti şu tüccarlardan oluşmaktadır: Asil Üyeler Bayram Erengüç, Ali Güngören, Bahri Yeltekin, Ali Yılmaz, Mustafa Yeniaras, Methi Öner ve Yedek Üyeler, Mikail Yakut, Abbas İlhan, Mustafa Müftai, Tağı Karalar, Dursun Topçu, Metin Erdem. Murakipler: Kâmil Ermutlu, Ömer Koçulu.⁶⁶ 20 Ekim 1962 tarihinde de Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği Başkanı Bayram Erengüç ve Sovyet Ticaret Mümessili Gennandy Kosyanenko'nun katıldığı bir ihracat gerçekleştirilmiştir. Karşılıklı tüccarlardan Saffet Tiryaki, Bahri Yeltekin ve Ali Güngören'in içinde olduğu heyetle birlikte, Kars Kızılçakçak sınır kapısından Sovyetlere canlı hayvan sevkiyatı yapıldığı görülmektedir.⁶⁷

Kars'tan Sovyetlere ihracat yapılırken bu ülkeden alınan birçok ürünün yanı sıra, en çok ihtiyaç duyulan çimento alımı için Sovyetlerle 1968 yılında sözleşme yapılmıştır. Ancak Sovyetlerin Çimento sevkiyatında yaptığı aksaklık şehirde çimento sıkıntısı yaratmıştır. Kars Valisi Ziya Eroğlu bu problemin çözülmesi için Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliğine bir muhtıra vermiştir. Muhtıradaki karşılıklı komşuluk ve dostluk münasebetlerimiz dâhilinde hükümetlerimiz arasında;

“Karşılıklı olarak 1968 yılı çimento yükleme grafiğine göre Nisan'da başlamak ve Kasım'da bitirmek üzere ayda 5.000 ton üzerinden sevkiyat yapılacakken şimdiye kadar 15.000 ton 286 kilo çimento gelmiştir. Ki mukavele icabı 5.000 ton noksan gönderilmiştir”

denmekte ve Kars'taki inşaat süresinin nazarı dikkate alınarak bu sevkiyatın artırılması ve mümkünse 40.000 ton çimentonun en geç ağustos ayının sonuna kadar sevk edilmesi istenmektedir. ⁶⁸ Vali Ziya Eroğlu'nun verdiği muhtıra şöyle sona ermektedir: *“Zaruri ihtiyacımızın temini karşılıklı dostluk ve komşuluk münasebetlerimizin dahada artmasını sağlayacağından gerekli işlemin yapılmasını rica*

⁶⁵ *Ekinci Gazetesi*, 25 Nisan 1956, No. 1394.

⁶⁶ *Birlik Gazetesi*, 20 Mart 1962, No. 2510.

⁶⁷ *Ekinci Gazetesi*, 22 Ekim 1962, No. 3262.

⁶⁸ *Ekinci Gazetesi*, 23 Temmuz 1968, No. 4948.

ederim.” Söz konusu muhtıra, 4 Mart 1970 tarihinden sonra Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümnessili Karlo tarafından Sovyetler Birliği’ne götürülmüştür.⁶⁹ Aynı tarihlerde Ankara’da Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1970-1971 yılında gerçekleştirilecek ticari faaliyetlerle ilgili yeni bir anlaşma müzakeresi yapılmıştır. 4-13 Mart günleri arasında Ticaret Bakanlığı’nda başlayan bu görüşmelere Türk Heyeti başkanı olarak Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret İkinci Başkanı Turgut Çarıklı, Sovyetler Birliği Ticaret Heyetine M. Kuznetzov başkanlık etmiştir.

Çalışmaların başlaması için bir alt komite kurulmuş ve ticaret protokolünde liberasyon listeleri ile tahsisli ithal malları listelerinde yer alan bir kısım maddelerin ithal ve bizim başlıca mallarımızın ihracı konusunda çalışmalar yapılmıştır. Sovyetler Birliği Ticaret Heyeti, 13 Mart 1970’te bu ticaret protokolü yapıldıktan sonra yurdumuzdan ayrılmışlardır.⁷⁰ Kars’tan Sovyetler Birliği’ne bu süreçte 1970 yılının Ekim ve Kasım ayları içerisinde 45 gün boyunca kesintisiz hayvan ihracatı yapılmış ve bu süreç 30 Kasım’da yapılan satışla sona ermiştir. Belirtilen yıl içerisinde hisseye eşit olarak bölünmek şartıyla yapılan ihracatla her gün Sovyetler Birliği’ne on beş tüccar geçerek ticari alışverişi gerçekleştirmiştir.⁷¹

Sovyetler Birliği’ne Kars’tan 1 Mart 1971’de ihracatçıların bireysel olarak ticaret yapmak için gittikleri ve bu girişimin Kars İhracatçılar Birliği tarafından pek hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. 5 Mart 1971’de yapılmış olan Kars İhracatçılar Kongresi’nde bu konu hakkında Sovyetler Birliği’ne giden tüccarlar bilgi vererek Birlik’ten bağımsız bir şekilde ve masraflarını kendileri karşılamak suretiyle gittiklerini açıklamışlardır.⁷²

Sonuç

Sovyetler Birliği ile yapılan 1927 Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması ile Türkiye’de ticaret mümessillikleri açılmıştır. Bunlar iki ülke arasında ticaretin anlaşmalar ve kanunlar çerçevesinde yapılmasını sağlamışlardır. İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum⁷³ Konya ve Eskişehir’de ticaret mümessillikleri 1927-1938 yılları arasında faaliyet yürütmüşlerdir. Daha sonra 1937 Ticaret Antlaşması’yla İstanbul hariç diğerleri kapatılmış ve Kars’ta yeni bir şube açılmıştır. Bu ticaret mümessilliğinin Kars’ta açılmasının sebebi Kars’ın Sovyet sınırına olan yakınlığı ve yıllardır sürdürülen sınır ticaretinde yaşanan sorunlarla yakından ilgilidir. Ayrıca Kars’ta bulunan ve 1921-1938 yılları arasında

⁶⁹ Aynı yer.

⁷⁰ *Ekinci Gazetesi*, 4 Mart 1970, No. 5316.

⁷¹ *Ekinci Gazetesi*, 30 Kasım 1970, No. 5531.

⁷² *Ekinci Gazetesi*, 1 Mart 1971, No. 5602.

⁷³ *BCA*, 571.34802.137232.11.

faaliyetlerini sürdüren Sovyetler Birliği Kars Konsolosluğu da kapatılmıştır. Dolayısıyla Ticaretle ilgili konularda konsolosluğun yürüttüğü işleri ticaret mümessilliği yürütebilirdi. Ancak Kars'ta Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin kurulduğu yıllarda, Sovyetler Birliği ile siyasi ve ticari ilişkiler başlayacak olan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle derinden etkilenmiştir. Böylece Sovyetler Birliği Ticaret Mümessilliği 1939-1945 yılları arasında aktif bir çalışma yapamamıştır.

Sovyetler Birliği Kars Ticaret Temsilciliği, 1945-1965 yılları arasında ticari konularda faaliyetlerini yürütürken çeşitli problem ve eleştirilere maruz kalmıştır. Savaş yıllarında Sovyetlerle ticari faaliyetlerin durma noktasına gelmesi nedeniyle bu konuda ticaretle ilgili faaliyetlerin askıya alınması gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Ticaret temsilcileri ticari faaliyetler yürütmeyince bunların siyasi faaliyetlerle daha çok ilgilendiği fikri kuvvetlenmiştir. Onların da Sovyetler Birliği Büyükelçiliği aracılığı ile Hariciye Vekâleti'ne yaptıkları müracaatlarla mahalli idarecilerden baskı gördüklerine dair şikâyetleri olmuştur. Kars'ta bulunan bu ticaret temsilciliği Rusya ile yapılacak ihracat ve ithalatı genellikle kurulan ticari birlikler, kooperatifler aracılığı ile gerçekleştirmişlerdir. Böylece Kars'ta 1936 ve 1937 yıllarında kurulan Kars Canlı Hayvan İhracatçılar Birliği, Göle ve Iğdır'da kurulan diğer kooperatifler bu işlerin daha kolay ve kazançlı olmasını sağlamakla birlikte ticaret mümessilliğinin daha seri çalışmasının da yolunu açmıştır.

Sovyetler Birliği Kars Ticaret Mümessilliği, 1938-1965 yılları arasında Kars'ta faaliyetlerini yürüten tek yabancı temsilciliktir. Mümessillik, resmî bina olarak daha önce Sovyetler Birliği Kars Konsolosluğunun kullandığı günümüzdeki Kars Ticaret Odası binasını, ikametgâh olarak da yine Konsolosluğun kullandığı, Kars Çocuk Kütüphanesinin yanındaki binayı kullanmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi, Ankara

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, No:585.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı Cumhuriyet (BCA) Arşivi, Ankara

030.18.01.02/83.33.12.

030.18.01.02/89.113.17.

571.34802.137232.11.

030.18.01.02.68.78.16.

030.18.01.02/83.33.12.

571.35451.139.430.23.

571.35546.139976.60.

571.335546.139976.1.92.

030.18.01.02/89.113.17.

Resmî Yayınlar

(1938) *Üçüncü Umum Müfettişlik Neşriyatından*, Sayı 1, Ankara.

(1967) *1967 Kars İl Yıllığı*, Kars Valiliği Yayınları, Ankara..

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

ADA Turhan (2018) Rus Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükûmetinin Sovyet Politikası, *Belleten*, Cilt 82, Sayı 295, Aralık, s.1077-1152.

ALTAN Suna (2019) 1929-1945 Yılları Arasında Kars'ın Ekonomik Durumu, *Cenub-i Garb-i Kafkas Hükûmeti'nin Kuruluşununun 100. Yılı Münasebetiyle, Kars ve Kafkasya Tarihi Yazıları*, Ed. Muharrem TURP, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.

BİLGİÇ Erdal (2021) Türkiye ve Sovyetler Arasında 1937 Yılında İmzalanan Ticaret Anlaşması Üzerine Sovyet Ticaret Uzmanı İ.A. Genin'in Görüşleri, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 45, Sayı 3, Eylül, s.833-840.

ÇİNİCİ Harun (2019) *Varlık Gazetesine Göre Cumhuriyet Döneminde Erzurum (1923-1935)*, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

ERAT Muhammet (2015) Milli Mücadele Döneminde Ardahan ve Kazım Karabekir Paşa, *Ardahan'ın Anavatana Katılışının 90. Yılı Vesilesiyle Moskova ve Kars Anlaşmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

EYÜPOĞLU İsmail (2009) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kazım Yurdalan (1881/2- 1962)*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Erzurum.

KOLESNİKOV Aleksandr (2010) *Atatürk Dönemi Türk- Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

KORHAN Tuğba (2012) Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine, *Abant İzzet Baysal Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, Haziran, s. 91-104.

KÜÇÜKÜĞURLU Murat (2010) Cumhuriyetin ilk Yıllarında Sovyet Rusya ile Türkiye Arasında Sınır Ticareti, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, , Cilt 4, Sayı 3, Şubat, s.161-181.

NAR BOY Arzu (2020) *İki Savaş Arası Basın'da Türk Rus İlişkileri, (Ekonomik-Kültürel-Spor-Havacılık)*, Fenomen Yayınları, Ankara.

OLGUN Kenan - ÇERNİÇENKA Natalya (2014) *Moskova ve Kars Konferansları (Tutanaklar ve Belgeler)*, Değişim Yayınları, İstanbul.

TEKİR Süleyman (2016) Türkiye'nin Doğu Sınırında Çözüm: Kars Konferansı ve Kars Antlaşması, *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitap*, Ed. Selami KILIÇ - Ahmet Safa YILDIRIM, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, s. 429-444.

TOKER Tarhan (1938) *Kars (Coğrafya, Tarih ve Ekonomi Bakımından Kısa Notlar)*, Kars İl Basımevi, Kars.

URAL Selçuk (2006) Atatürk Döneminde Kars'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu, *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Birlik

Ekinci

Kars Eli

Kars

Serhat

Varlık